

Nuorten koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäisy

KT, tutkimuspäällikkö Anna-Liisa Lämsä, Ammattiopisto Luovi

Tarkastelen tässä artikkelissa nuorten syrjäytymistä ja sen ehkäisyä. Erityisesti huomioni kohteena ovat nuorten koulutuksellinen syrjäytyminen ja sen ehkäisy sekä koulutus yhtenä keskeisenä nuorten syrjäytymisen ehkäisyn keinona. Nuorten syrjäytymisen ehkäisy on yksi 2000-luvun yhteiskuntapolitiikan keskeisistä tavoitteista niin kansallisella kuin Euroopan unioninkin tasolla. Koulutuksellinen syrjäytyminen on puolestaan yksi nuorten syrjäytymisen keskeisistä muodoista.

Artikkeli pohjautuu helmikuussa 2009 Oulun yliopistossa tarkastettuun kasvatus-tieteen väitöskirjaani (Lämsä 2009) sekä Oulun kaupungille 1990-luvun lopussa tekemääni tilaustutkimukseen (Lämsä 1998), joissa tarkastelin lasten ja nuorten syrjäytymistä. Näiden tutkimuksien ohella artikkelin sisältöihin ovat vaikuttaneet ammatilliset arkikokemukset. Olen työskennellyt viimeisen neljännesvuosisadan aikana mm. opettajana eri kouluasteilla, peruskoulun koulukuraattorina ja oppilaitosjohdon eri tehtävissä ammatillisessa erityisoppilaitoksessa. Eri tehtävissä toimiessani sydäntäni lähellä ovat olleet erityisesti erityistä tukea tarvitsevat nuoret. Työskentely heidän kanssaan on opettanut minulle, että ne asiat, jotka ovat välttämättömiä erityistä tukea tarvitseville nuorille, ovat loppujen lopuksi tärkeitä kaikille.

Mistä puhumme, kun puhumme nuorten syrjäytymisestä?

Syrjäytymisen käsitettä käytetään eri yhteyksissä monissa eri merkityksissä. Aina ei olekaan selvää, mitä käsitteellä kussakin tilanteessa tarkoitetaan. Perinteisesti käsitteellä on viitattu yksilölliseen moniongelmaisuuuteen, erilaisten sosiaalisten ongelmien kasaantumiseen samoille yksilöille ja ihmisryhmille. Syrjäytymistä pidettiin vielä 1980-luvulla pikemmin aikuisten kuin nuorten ongelmana. Nuorten syrjäytymistä tarkasteltiin tuolloin lähinnä periytyvänä, ylisukupolvisena ongelmana, joka jäi yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa vähälle huomiolle.

Yksi 2000-luvun vaihteen syrjäytymiskeskustelun keskeisistä piirteistä on huomion kiinnittäminen nuoriin ja jopa lapsiin. Samanaikaisesti syrjäytymisen ehkäisy on noussut yhdeksi sosiaalipolitiikan keskeisimmistä tavoitteista. Tarkastelua ei olekaan nuorten syrjäytymisestä puhuttaessa perusteltua rajata yksilölliseen moniongelmaisuuuteen. Vastaavasti useimmiten ei ole perusteltua puhua syrjäytyneistä nuorista. Sen sijaan monissa tilanteissa voidaan puhua nuorista, jotka ovat syrjäytymisvaarassa.

Suuri osa nuorten syrjäytymistä koskevasta puheesta viittaa pikemmin syrjäytymisvaaraan kuin syrjäytymiseen suhteellisen pysyvänä tilana. Kyse on ennen muuta nuorten erilaisiin elämänongelmiin liittyvistä uhkakuvista ja aikuisten huolesta siitä, miten elämässään sivuraiteelle joutuneille nuorille käy. Jotta varsinainen syrjäytymisen ongelma olisi olemassa, täytyy nuoren elämäntilanteen kuitenkin täyttää monta ehtoa. Kyseessä on tuolloin

1. elämäntilanteessa tapahtuva negatiivinen muutos tai muutoksen jälkeinen tila
2. ulosajautuminen yhteiskunnan keskeisiltä toiminta-alueilta
3. poikkeaminen normaalista, tietyllä ikä- ja elämänvaiheelle tavanomaisesta tai ainakin laajasti hyväksytystä tilanteesta
4. ongelmien kasaantuminen ja pitkittyminen niin, etteivät ne ole enää hallittavissa
5. elämäntilanteen kadottaminen ja siihen liittyvä vieraantumisen kokeminen.

Jo yhden ehdon täyttymättä jääminen asettaa kyseenalaiseksi, voidaanko puhua syrjäytymisestä suhteellisen pysyvänä tilana. Esimerkiksi opiskelijoita ei voida pitää pelkän pienituloisuuden perusteella syrjäytyneinä. He ovat itse valinneet opiskelun ja kyse on väliaikaisesta tilanteesta, joka ei heidän elämänvaiheessaan poikkea normaalista. Syrjäytymisestä ei ole kyse myöskään silloin, kun ulkopuolelle jäämisessä on kyse nuoren tietoisesta valinnasta elää valtakulttuurista poikkeavalla tavalla. Nuoren, joka on jäänyt sekä koulutuksen että työelämän ulkopuolelle ja jolla on vaikeuksia asunnon saamisessa, asumisen rahoittamisessa ja elämäntilanteessa, voidaan sen sijaan ajatella olevan ainakin syrjäytymisvaarassa. Tämä ei kuitenkaan automaattisesti merkitse sitä, että nuori syrjäytyisi. Syrjäytymisvaarassa oleva nuori voi myös selviytyä.

Koulutuksellinen syrjäytyminen

Nuorten syrjäytymisen riskit liitetään erityisesti nuorten kouluongelmiin ja jäämiseen toisen asteen koulutuksen ulkopuolelle joko koulutukseen hakemattomuuden tai koulutuksen keskeyttämisen vuoksi. Kouluongelmien pelätään lisäävän nuoren riskiä jäädä jo alun alkaen toisen asteen koulutuksen ulkopuolelle tai keskeyttää aloittamansa koulutus. Ammattikouluttamattomuuden pelätään puolestaan lisäävän nuoren työttömyysriskiä.

Nämä pelot eivät ole aiheettomia. Kouluongelmat ovat yleisimpiä lastensuojeluperusteita nuoruusikäisillä. Yläkouluikäisten joukossa on nuoria, jotka eivät käy lainkaan koulua. Heidän lisäksi peruskouluikäisten nuorten joukossa on niitä, joiden koulunkäynti ei suju oppimis- tai sopeutumisvaikeuksien takia ongelmitta. Ongelmat eivät kuitenkaan synny yhtäkkiä sinä päivänä, jolloin nuori täyttää 14 tai 16 vuotta. Useimmiten ongelmat ovat alkaneet jo paljon aiemmin, peruskoulun alkuvaiheessa.

Lasten perusasenne koulunkäyntiin muotoutuu suhteellisen pysyväksi useimpien jo varhaisina kouluvuosina. Sen muotoutumiseen vaikuttavat lapsen kokemukset itsestä oppijana ja omasta asemasta kouluyhteisössä. Erityisen tärkeitä koulusuhteen muotoutumiselle ovat muutosvaiheet, kuten koulun, luokan ja opettajan vaihtuminen sekä uuden oppiaineen opintojen aloittaminen. Muutosvaiheisiin liittyvät kokemukset toimivat suodattimina myöhemmille koulukokemuksille ja voivat tätä kautta vaikuttaa koko myöhempään koulutusuraan. Myös lasten kotitausta ja muu elämäntilanne vaikuttavat omalta osaltaan siihen, miten he sopeutuvat kouluun. On tilanteita, joissa jo alakouluikäisen lapsen kaikki energia menee siihen, että hän tulee kouluun paikalle. Tilanne kärjistyy kuitenkin usein vasta peruskoulun päättövaiheessa.

Peruskoulun ja toisen asteen välistä siirtymävaihetta pidetään yleisesti syrjäytymiselle herkkänä ikävaiheena. Syynä tähän on erilaisten elämänmuutoksien kasaantuminen suhteellisen lyhyelle aikavälille tässä ikävaiheessa. Nuoruusiän normaaliin kehitykseen kuuluu siirtyminen peruskoulusta jatkokoulutukseen ja edelleen työelä-

mään sekä siirtyminen lapsuudenkodista itsenäiseen elämään. Näiden iänmukaisten muutosten lisäksi nuorten elämässä tapahtuu usein erilaisia yksilöllisiä muutoksia, kuten muutokset kaverisuhteissa tai perhetilanteessa. Ikävaiheeseen kuuluva minäkuvan ja maailmasuhteen työstäminen voi nostaa nuorella pintaan myös varhaisempia kokemuksia, joiden työstämiseen hänellä ei ole ollut aikanaan mahdollisuuksia. Nuoruusikä muodostaakin yksilön kehityksessä eräänlaisen pullonkaulan, kehityksen tiimalasin kapeimman kohdan. Mikäli siihen pakkautuu liikaa tavaraa liian lyhyellä aikavälillä selvitettäväksi, tiimalasi menee tukkoon. Myös psyykkisen sairastumisen riski on tässä ikävaiheessa muita ikävaiheita suurempi.

Omaa tulevaisuuttaan pohtiva nuori voi toisen asteen koulutukseen siirtymisen vaiheessa kokea olevansa täysin eksyksissä. Hän ei välttämättä tiedä, mitä ja minne hän haluaa mennä opiskelemaan tai mitä hän ylipäätään haluaa tehdä elämässään. Omia haasteitaan alanvalinnalle ja myös nuoren identiteettityölle asettaa, jos sairaus, vamma tai oppimisen vaikeudet rajoittavat toisen asteen koulutusvaihtoehtoja. Nuoren voi olla vaikea hyväksyä näitä rajoitteita ja nuoren mielestä oikealta alalta voi tuntua juuri se ala, joka ei ole hänelle mahdollinen. Kaverit ovat nuorelle tärkeitä samaisutumiskohteita ja halu olla samanlainen kuin muut nuoret on tässä ikävaiheessa suurempi kuin missään muussa ikävaiheessa. Myös omien rajojen hakeminen ja tulevaisuudenvisioiden kyseenalaistaminen on kuitenkin osa nuoruusiän identiteettityötä.

Nuorten ammatinvalinta on muuttunut viimeisten parin kymmenen vuoden aikana aiempaa haasteellisemmaksi tehtäväksi. Aiempina vuosikymmeninä ammatti periytyi usein isältä pojalle ja äidiltä tyttärelle. Opettajien lapsista tuli usein opettajia, juristien lapsista juristeja ja maanviljelijän vanhimmalla pojalla ei ollut juuri muuta vaihtoehtoa kuin kotitilan jatkaminen. Osa nuorista seuraa edelleenkin vanhempiansa jalanjalkia. He tietävät kasvuaikanaan saamiensa mallien pohjalta jo varsin varhain, mitä työskentely tietyllä alalla on ja mitä se vaatii. Perinteinen ammatinvalinnanväylä on kuin juna, johon hypätessään nuori tietää jo alun alkaen, mihin hän on matkalla. Myöhäismodernia ammatinvalintaa voidaan verrata junan sijasta urheiluautoon. Nuoren on koulutusuran eri risteyskohdissa tehtävä valintoja ja päätettävä, mihin suuntaan hän haluaa jatkaa matkaansa. Osa nuorista voi löytää oman polkunsa myös tätä kautta hyödyntämällä valinnoissaan omia vahvuuksiaan ja kiinnostuksenkohteitaan. Kaikille nuorille valintojen tekeminen ei kuitenkaan ole helppoa. He eivät tiedä, mitä ja minne he haluavat mennä opiskelemaan peruskoulun jälkeen tai haluavatko he ylipäätään jatkaa opintojaan. Vaikeinta oman koulutuspolun löytäminen on yleensä niille nuorille, joiden mahdollisuudet lähiyhteisön tukeen ovat kaikkein vähäisimmät.

Kaikki nuoret eivät jatka opintojaan heti peruskoulun jälkeen. Heidän lisäksi osa nuorista keskeyttää opintonsa, monessa tapauksessa jo ennen kuin ne ovat ennättäneet kunnolla alkaakaan. Nuorten tyypillinen selitys opintojen keskeytykselle on ”väärä ala”. Koulutuksen keskeyttävä nuori ei välttämättä ole tiennyt koulutukseen hakiessaan, mitä tietyn alan opinnot pitävät sisällään. Kun mielikuvat koulutusalaista ja todellisuus ovat olleet ristiriidassa keskenään, ei nuorelta ole löytynyt motivaatiota koulutuksen jatkamiseen. Toisaalta myös heikot työllisyysnäkökymät vähentävät nuorten koulutushalukkuutta. Herkkyys koulutuksen keskeyttämiseen on suurin aloilla, joilla on paljon työttömiä ja joiden tulevaisuus omalla asuinseudulla on epävarma (Lämsä 1998; Lämsä 2009). Nuorten on vaikea kokea mielekkääksi koulutustautua alalle, jolta he eivät voi odottaa löytävänsä töitä valmistumisena jälkeen.

Nuorten tietoisuus koulutuksen merkityksestä on kasvanut viime vuosikymmeniä. Keskeisin syy jatkokoulutukseen hakeutumiseen on ammatin saaminen ja pääseminen oman alan töihin. Myös työllisyystilastot antavat tälle suuntaukselle tukena: työttömyys on yleisintä vailla ammatillista koulutusta olevien joukossa ja ammattikouluttamattomien työttömyysjaksot ovat myös pidempiä kuin perusasteen jälkeisen tutkinnon suorittaneilla (mm. Lämsä 1998 ja 2009; vrt. Valtiontalouden tarkastusvirasto 2007, 164–165). Kaikki nuoret eivät silti hakeudu peruskoulun jälkeen mihinkään koulutukseen tai ainakaan he eivät suorita aloittamiaan opintoja loppuun. Kouluttamattomuuden myötä heidän mahdollisuutensa rakentaa tulevaisuuttaan oman työnsä varaan ovat varsin rajalliset. Tilanne ei ole kuitenkaan toivoton: niin kauan kuin on elämää, on olemassa myös toivoa. Paljon voidaan tehdä myös ennakoivasti, jotta yksikään nuori ei syrjäytyisi koulutuksesta ja joutuisi myöhemmin kenties kokonaan järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolelle.

Koulun keinot nuorten syrjäytymisen ehkäisyssä

Koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäisy on yksi ammatillisen koulutuksen tavoitteista (Lankinen 2009). Se liittyy kiinteästi nuorten koulutusmotivaatioon. Koulutusmotivaation kannalta on oleellista, että nuori tietää, mitä hyötyä hänelle on opetettavista asioista sekä mitä tekemistä niillä on oppilaitoksen ulkopuolisen maailman kanssa. Mikäli nuoren koulutusmotivaatiossa on kyse ensisijassa toimeentulon tarpeen tyydyttämisestä, hän opiskelee vain sen vuoksi, että hän saisi itselleen ammatin ja pääsisi töihin. Opetettavilla asioilla sinällään ei välttämättä ole hänelle mitään merkitystä. Pahimmillaan nuori haluaa saada päättötodistuksen, mutta ei ole valmis tekemään juuri mitään asian eteen, vaikka pelkkä oppilaitoksen kirjoilla olo ei annakaan hänelle mitään pätevyyksiä. Toisella tarvetasolla nuoren motivaation lähteenä on toimeentulon ohella yhteenkuuluvaisuus muiden kanssa. Koulu on paikka, jossa tapaa kavereita. Jo nuoren ammatinvalinta on voinut pohjautua ennen muuta siihen, minne kaverit menevät opiskelemaan sen sijaan, että nuori olisi pohtinut, mitä hän todella haluaa tehdä työkseen. Ylimmällä tarvetasolla on kyse nuoren kasvutarpeista ja mahdollisuuksista toteuttaa itseään. Opiskeltavat asiat ovat tällöin opiskelijalle paitsi hyödyllisiä ja tärkeitä myös henkilökohtaisesti kiinnostavia. Kaikkien kohdalla tähän ei päästä. Silti sitä voidaan pitää tavoitteena, koska kasvutarpeiden täyttymättä jääminen heikentää koulutusmotivaatiota. Pahimmillaan se voi johtaa tilanteeseen, jossa opiskelija jättäytyy kokonaan pois koulutuksesta. (Vrt. Brax 2004.)

Opiskelijan tarpeissa on kyse koulutuksellisista yleismotiiveista ja pitkän tähtäimen tavoitteista. Niiden ohella motivaatio on yhteydessä opiskelijan käsitykseen itsestään oppijana sekä tilannekohtaisiin oppimistavoitteisiin ja -kokemuksiin. Gliffordin (1990) mukaan opiskelijoita motivoivat parhaiten tehtävät, joiden tavoitteet ovat hieman heidän tämänhetkisen osaamistasonsa yläpuolella. Opiskelija ei tällöin välttämättä selviydy tehtävästä heti ensi yrittämällä. Hänen on kuitenkin mahdollista edetä oppimisessaan aikuisten ohjauksen ja neuvonnan avulla. Samalla opiskelijan kokemus henkilökohtaisesta pätevyydestä kasvaa: on palkitsevampaa selviytyä haasteellisesta tehtävästä kuin tehtävästä, joka ei edellytä lainkaan uuden oppimista. Toisaalta opiskelumotivaatio liittyy pikemmin tapaan opettaa ja opiskella tietty asia kuin siihen, mistä oppiaineesta on kyse. Ammatillisessa koulutuksessa opiskelevat nuoret ovat useimmiten kinesteettisiä eli he oppivat asiat parhaiten tekemällä. Teoriatunneille ja kynä-paperitehtäville he sen sijaan voivat olla jopa ”allergisia”.

Ohjaus ja opiskelijan yksilöllisten tarpeiden ja edellytysten huomioiminen ovat keskeisiä tekijöitä koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäisyssä, olipa siinä kyse sopivan alanvalinnasta tai toiminnasta tietyssä tilanteessa. Aivan samoin kuin kenestä hyvänsä ei voi tulla lääkäriä tai juristia, alanvalintaan vaikuttavat realiteetit on tarpeen ottaa huomioon myös erityisopiskelijoiden kohdalla. Esimerkiksi oppimisvaikeudet eivät katoa mihinkään sillä, ettei niitä huomioida alanvalinnassa. Opiskelijasta, jolla on vakavia vaikeuksia avaruudellisessa hahmottamisessa, ei tule suunnitteluassistenttia, eikä opiskelijasta, jonka on matematiikan oppimisvaikeuksien vuoksi mahdoton ymmärtää mittakaavaa, tule kartoittajaa. Hakeutumalla alalle, jossa oppimisvaikeuksien tai muun syyn aiheuttamat rajoitteet korostuvat, opiskelija joutuu liian suurien haasteiden eteen ja jatkuvat epäonnistumiset heikentävät niin nuoren koulutusmotivaatiota kuin itsetuntoakin. Toisen asteen opintojen suunnittelu kannattaakin aloittaa sitä varhemmin, mitä vaikeampaa soveltuvan koulutusalan löytäminen on ja mitä enemmän opiskelija tarvitsee opinnoissaan tukea. Toisaalta eri tilanteissa on syytä miettiä, ovatko oppimistavoitteet saavutettavissa jossakin toisessa oppimisympäristössä tai eri opetusmenetelmillä. Moni erityisopiskelija pystyy suorittamaan ammattiopinnot työvaltaisessa koulutuksessa tai koulutuksessa, jossa hyödynnetään muutoin toiminnallisia opetusmenetelmiä.

Haasteet eivät lopukaan siihen, että nuori löytää oman alansa ja aloittaa koulutuksen. Päästäkseen opinnoissaan eteenpäin mahdollisista vaikeuksista huolimatta opiskelija tarvitsee kehityssuuntautunutta palautetta, jossa hänelle kerrotaan: Missä hän on onnistunut? Mitä hän jo osaa? Mikä ei onnistunut vielä tällä kertaa? Mitä täytyy vielä harjoitella? Mitä hänen täytyy tehdä saavuttaakseen tavoitteensa? Antaessaan nuorelle palautetta aikuinen toimii nuoren peilinä, tulkkina ja matkaoppaana. Samalla aikuinen kertoo nuorelle, mikä ja millainen nuori on ja mitä hänestä voi tulla. Aikuisen antamalla palautteella onkin suuri merkitys siinä, millaisina nuori näkee omat nykyiset ja tulevat mahdollisuutensa. Palautteessa on tärkeää kiinnittää huomiota ennen muuta nuoren osaamiseen ja vahvuuksiin ja hänen yksilöllisten voimavarojensa näkyviksi tekemiseen. Toisaalta palautteen tehtävänä on tulevien tavoitteiden konkretisointi niin lyhyellä kuin pidemmälläkin aikavälillä. Palautteen avulla saavutetut onnistumiset ja positiiviset tunnekokemukset edistävät nuoren kasvua ja persoonallisuuden kehitystä sekä vahvistavat hänen kokemustaan omista mahdollisuuksistaan ja siitä, että aikuinen on aidosti kiinnostunut nuoresta ja hänen tulevaisuudestaan. Samalla ne lisäävät nuoren sitoutumista opintoihin ja oman elämänsä rakentamiseen.

Parhaimmillaan koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäisy on kiinteä osa koulun koko toimintaa. Siinä on kyse koulun kehittämisestä niin, että se tukee kaikkien nuorten tervettä ja tasapainoista kasvua ja kehitystä. Korjaava työ on aina kalliimpaa kuin ongelmien ennaltaehkäisy. Erityisen kalliiksi lasku tulee silloin, jos nuoren syrjäytymiskierrettä ei saada katkaistuksi. On laskettu, että jo yhden syrjäytyvän nuoren yhteiskunnalle aiheuttamat kustannukset ovat hänen elinkaarensa aikana satojatuhansia euroja tai jopa yli miljoona euroa. Tätä summaa kasvattavat saamatta jäävät verotulot sekä nuoren tarvitsemat erilaiset tukitoimet ja erityispalvelut. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2007.) Vielä taloudellisia menetyksiä oleellisempi on se inhimillinen lasku, joka maksetaan nuorten pahoinvointina ja pahimmillaan nuorten ihmisten elämän menetyksinä. Ne asiat, joita koulutusurallaan erilaisiin vaikeuksiin joutuneilta nuorilta puuttuu, ovat loppujen lopuksi tärkeitä jokaiselle nuorelle. Ne ovat niitä elämänhallintaresursseja, joita ilman on paha olla.

Lähteet:

Brax, S. 2004. Motivaation merkitys oppimiselle. Saatavissa sähköisessä muodossa http://opetuki.ttk.fi/p/tehosalkku/oppiminen/motivaatio/motivaation_merkitys_oppimiselle.htm. Viitattu 30.10.2009.

Glifford, M. 1990. Student Need Challenge, Not Easy Success. Educational Leadership. Vol 48 nro 1, 22–26.

Lankinen, T. 2009. Ammatillinen koulutus ja lukio - onko raja-aitaa? SivistysFoorumi Helsinki 18.9.2009.

Lämsä, A-L. 1998. Syrjäytyminen Oulussa. Hyvinvointipuutteet oululaisen syrjäytymisen kuvaajina. Oulun kaupunki Sarja A133.

Lämsä, A-L. 2009. Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Lasten ja nuorten syrjäytyminen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Acta Universitatis Ouluensis E102.

Valtiontalouden tarkastusvirasto. 2007. Nuorten syrjäytymisen ehkäisy. Toimintatarkastuskertomus 146:2007.

Kirjoittaja, KT Anna-Liisa Lämsä toimii tutkimuspäällikkönä Ammattiopisto Luovissa. Luovi on Suomen suurin ammatillinen erityisoppilaitos, joka toimii 27 paikkakunnalla kautta maan. Luovin opiskelijat tarvitsevat opinnoissaan ja jatkosijoittumisessaan erityistä tukea. Tuen tarpeen syinä voivat olla esimerkiksi vammaisuus, oppimisvaikeudet, psykiset tai sosiaaliset ongelmat sekä fyysiset sairaudet.